

О. М. Лупіносова, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПОНЯТТЯ *ВБИВСТВО*

У теорії кримінального права довгий час велася дискусія навколо визначення поняття *вбивство*. Законодавчо закріпленого визначення цього поняття до недавнього часу не було.

Ключові слова: вбивство, відповідальність, життя, злочин, особистість.

У ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу України, прийнятого 5 квітня 2001 року (набрав чинності з 1 вересня того ж року), вперше подано визначення вбивства як умисного протиправного заподіяння смерті іншій людині. До прийняття чинного кримінального законодавства в теорії кримінального права існували різноманітні думки з цього питання, які ґрунтувалися на законодавчому визначенні злочину (ст. 7 КК 1960 року) та на передбачених законом підставах кримінальної відповідальності (ст. 3 КК 1960 року). Наведемо деякі з них. “Вбивством у кримінальному праві називається протиправне і винне заподіяння смерті при зазіханні на життя іншої людини” [1, 5]. “Вбивство — це протиправне умисне або необережне позбавлення життя іншої особи, коли саме заподіяння смерті, а не зазіхання на будь-який інший об’єкт, є підставою кримінальної відповідальності” [2, 16]. Г. А. Мендельсон під вбивством розуміє “... протиправне умисне чи необережне позбавлення життя іншої людини” [3, 5]. С. С. Яценко та С. Д. Шапченко вважають, що “вбивство — це передбачене кримінальним законодавством винне суспільно небезпечне діяння, що зазіхає на життя іншої людини й спричиняє їй смерть” [4, 380]. О. О. Безуглов характеризує вбивство низкою конкретних ознак: “... по-перше, вбивство — це неправомірне позбавлення життя; по-друге, вбивство — це умисне чи необережне позбавлення життя; по-третє, вбивство — це позбавлення життя іншої людини” [5, 20].

Акцентування уваги в наведених вище визначеннях поняття вбивства на протиправності цього діяння виділяє його зі звичайного поняття позбавлення життя, оскільки не будь-яке позбавлення життя є неправомірним і таким, що тягне кримінальну відповідальність. Зокрема, не вважається вбивством позбавлення життя воїна ворожої армії під час війни, засудженого до смертної кари при виконанні вироку суду або нападаючого особою, яка знаходилась у стані необхідної оборони, та в деяких інших випадках. За ознакою винності, тобто умисності чи необережності при позбавленні життя, вбивство відмежовується від випадкового заподіяння смерті. Посилання у згаданих визначеннях на те, що вбивством визнається позбавлення життя іншої людини, дає можливість відокремити вбивство від самогубства чи замаху на самогубство, яке відповідно до кримінального законодавства України не є злочином.

Безпосереднім об’єктом вбивства як злочину проти особистості є людське життя.

“Початковим моментом життя людини є самий початок пологового процесу, в зв’язку з чим позбавлення життя дитини в цей момент є вбивством” [6, б]. Знищення плода до початку пологів вбивством не вважається, і відповідальність за інших необхідних умов тут може настати за статтею 134 КК (незаконне про-

вадження аборту). “Кінцевим моментом життя вважається біологічна смерть, тобто момент, коли внаслідок призупинення роботи серця настали безповоротні процеси розпаду клітин центральної нервової системи” [7, 7]. Від біологічної смерті відрізняють смерть клінічну, коли, незважаючи на припинення дихання та серцебиття, протягом дуже короткого певного часу життя в організмі не припиняється і його життєздатні функції можуть бути відновлені. Заподіяння стану клінічної смерті у випадку, якщо згодом буде здійснено оживлення організму потерпілого, може кваліфікуватися як замах на вбивство. За певних умов може бути визнано вбивством зазіхання на життя людини, яка знаходиться у стані клінічної смерті.

Для відповідальності за вбивство не має значення ні вік потерпілого, ні його життєздатність. Тому, наприклад, позбавлення життя народженого немовляти чи безнадійно хворого є вбивством. Кримінальна відповідальність не виключається й у випадку, якщо вбивство скоєно на прохання потерпілого.

Вбивство визнається закінченим злочином, коли смерть потерпілого настала. Дії особи, спрямовані на позбавлення життя іншої людини якщо вони за обставинами, незалежними від винного, не потягли настання смерті, є замахом на вбивство.

На перший погляд, наведені вище визначення поняття *вбивство* здаються повними й точними, такими, що розкривають зміст цього злочину та критерії його відмежування від суміжних складів злочинів. Однак їх не можна вважати досконалими, оскільки вони охоплюють і деякі інші злочини, пов’язані з необережним заподіянням смерті іншій особі, які за своєю сутністю не є вбивством. Це, наприклад, порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту, що спричинило нещасні випадки з людьми (ч. 3 ст. 276 КК), порушення вимог законодавства про охорону праці, якщо воно потягло нещасні випадки з людьми (ч. 2 ст. 271 КК).

Ще більш ніж півстоліття тому М. Д. Шаргородський дійшов висновку, що вбивство — це тільки “умисне неправомірне позбавлення життя іншої людини” [8, 38]. На його думку, поняття *вбивство* не може застосовуватися до випадків необережного заподіяння смерті з таких підстав: 1) під словом *вбивця* в побуті ніколи не розуміється людина, яка з необережності позбавила життя іншу людину; 2) з кримінально-правової точки зору недоцільно застосовувати поняття найтяжчого злочину проти особистості до необережного діяння, за яким винний не припускає настання внаслідок свого діяння смерті людини або навіть не передбачає можливості цього; 3) в інших країнах терміни *вбивство* і *вбивця* застосовуються лише до найбільш тяжких випадків умисного вбивства.

Для вирішення цього питання в чинному на той час законодавстві М. Д. Шаргородський пропонував “... поєднати всі випадки необережного заподіяння смерті в одній статті...” [9, 477] та дати їй назву “необережного позбавлення життя”. Оскільки такий підхід вимагав ревізії багатьох норм, один з небагатьох прибічників зазначеної позиції І. О. Ноціус вважав за потрібне об’єднати в такій статті закону не всі випадки необережного заподіяння смерті людині, а тільки ті, що не охоплюються спеціальними складами цього злочину.

Ми поділяємо точку зору М. Д. Шаргородського про те, що вбивство та необережне позбавлення життя — це поняття несумісні; тому для позначення кожного з них не тільки доцільно, але й необхідно вживати різні терміни.

Ті вчені, які не вважають за необхідне вилучення випадків необережного позбавлення життя людини з поняття *вбивство* (М. К. Аніянц, М. І. Загородніков та ін.), зазначають, що таке звуження останнього не впливало з чинного тоді законодавства і практично могло призвести до послаблення боротьби з необережними злочинами проти життя людини. На їх думку, з поняттям *вбивство* пов’язано уявлення про скоєння тяжкого злочину, і це уявлення повинне залишатися в свідомості людей, коли мова йде й про такий злочин, як вбивство з необережності, оскільки і в цьому випадку людина позбавляється найдорожчого — життя. Наведені

аргументи не є переконливими, оскільки вони зводяться до використання психологічних, а не правових критеріїв визначення змісту злочину та поняття *вбивство*.

Справді, в результаті як умисного вбивства, так і необережного заподіяння смерті людина втрачає найдорожче — життя. Більше того, у деяких випадках необережні діяння призводять до загибелі багатьох людей. Однак настання таких тяжких суспільно небезпечних наслідків ще не є підставою для ототожнення *вбивства* і необережних дій, внаслідок яких позбавляється життя інша людина.

Слід наголосити, що у переносному значенні термін *вбивство*, хоч і в дуже широкому його розумінні, вживається лише для позначення цілеспрямованих дій: убити час, убити карту тощо. Мабуть, саме тому ні в кого не виникає сумніву в тому, що самогубець, тобто той, хто вбив сам себе, — це особа, що навмисне позбавила себе життя, а не та, яка позбулася його в силу своєї необачності.

“Умисне вбивство, яке спрямоване свідомістю і волею, завжди конкретне, предметне, таке, що корелюється з наслідками. Ці якості практично відсутні в необережному злочині, за яким настання суспільно небезпечних наслідків має значною мірою ймовірнісний характер і залежить не стільки від прямого волевиявлення суб'єкта, скільки від обставин, які знаходяться за межами його свідомості, волі та мотивації поведінки в цілому” [10, 72]. В таких випадках особа взагалі не бажає вчинити злочин: порушуючи певні правила обережності, вона або не передбачає можливості настання смерті (хоч повинна була і могла їх передбачити) або розраховує на якісь конкретні обставини, що відвернуть настання смерті.

З точки зору сучасної кримінології навіть мотивація поведінки, що призводить до необережного позбавлення життя іншої людини, є набагато ближчою до мотивації будь-яких різновидів необережної злочинної поведінки, ніж до умисних злочинів проти особи.

У тих, хто з необережності позбавив життя іншу людину, “... спотворення ціннісних орієнтацій... ніколи не досягає, на відміну від особистості умисних злочинців, рівня та інтенсивності, властивих глобальній кримінальній спрямованості. Вони стосуються лише деяких психологічних відхилень і тому поєднуються у більшості осіб, які вчинили необережні злочини, з орієнтацією на багато які цінності, що в нормі притаманні законослухняним членам суспільства” [11, 358-359].

Як бачимо, є підстави твердити про необхідність внесення змін до чинного кримінального законодавства України. У статті 119 КК, яка передбачає відповідальність за вбивство з необережності, необхідно вжити формулювання *заподіяння смерті* замість терміну *вбивство*.

Доцільно також передбачити таку кваліфікуючу ознаку необережного позбавлення життя іншої людини, як заподіяння смерті з необережності внаслідок неналежного виконання особою своїх професійних обов'язків.

У цьому випадку *заподіяння смерті з необережності* — це загальний склад злочину щодо складів, пов'язаних із заподіянням смерті з необережності в результаті порушення спеціальних правил, передбачених іншими нормами КК. Підвищена відповідальність у даному разі обумовлена високим рівнем вимог суспільства до осіб, які мають відповідну професійну підготовку, обізнані з правилами безпеки і, отже, у зв'язку з виконанням ними певної діяльності, повинні бути особливо обережними й обачними. Неналежне виконання особою своїх професійних обов'язків, внаслідок якого настала смерть потерпілого, як спеціальний вид необережного позбавлення життя, було передбачено в проекті КК, підготовленому робочою групою Кабінету Міністрів України. Але, на жаль, ця обставина не була закріплена в новому Кримінальному кодексі України.

Не можна не погодитись з І. Ноцюсом, який пише: “Нам здається більш доцільним розв'язати це питання шляхом уточнення тільки однієї статті. Статтю КК, що передбачає відповідальність за необережне вбивство, достатньо змінити за прикладом статті 103 КК Латвійської РСР, тобто замінити в ній термін *вбивство* термі-

